

УДК 351.855.3 “20”:101

У.П. Люкевіч*канд. філас. навук, дац., дац. каф. спартыўных дысцыплін
Брэсцкага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А.С. Пушкіна***СПОРТ У XX СТАГОДДЗІ:
ЗМЕНА САЦЫЯЛЬНА-ФІЛАСОФСКОЙ ПАРАДЫГМЫ**

Сацыяльна-эканамічныя змены ў грамадстве XX стагоддзя з непазбежнасцю прывялі да новых формаўтварэнняў у шмат якіх сферах чалавечага жыцця. Мадэрнізацыя вытворчасці, імклівае ўкараненне сучасных тэхналогіяў, агульнае паляпшэнне варункаў у сістэме функцыянавання дзейнасці людзей адбіліся на фармаванні іерархіі каштоўнасцяў і прыярытэтаў у цэлым. Станаўленне новых грамадскіх феноменаў, якія неўзабаве сталі дамінаваць у чалавечай супольнасці, не магло не адбіцца на разнастайных падыходах у інтэрпрэтацыі асобных структурных элементаў і традыцыйных уяўленняў. Адною з найбольш папулярных з’яў на працягу апошніх амаль ста пяцідзесяці гадоў становіцца спорт. Ягонае вылучэнне звязваецца з цэлым шэрагам самых разнастайных аспектаў, якія вельмі хутка стварылі новую адметную сацыяльную рэчаіснасць.

Уводзіны

На пачатку XX ст. становішча спорту ўсё яшчэ характарызаваўся як першапачатковы этап ягонага развіцця. Гэта прасочвалася па шмат якіх параметрах. Напрыклад, у гэты час праходзілі арганізацыйныя працэсы па стварэнні рознага роду таварыстваў і аб’яднанняў, якія потым сталі базай фармавання федэрацыяў па відах спорту. Нягледзячы на тое, што ўжо рэальна існаваў і праводзіў сваю дзейнасць Міжнародны Алімпійскі камітэт, філасофскае асэнсаванне спорту не было зробленае ў поўнай меры. Так, былі вядомыя прыгожыя старажытнагрэцкія міфы пра Алімпію; так, можна было падыскупаваць пра «спорт джэнтльменаў», але канцэптуальнае абгрунтаванне такога роду дзейнасці па большасці зводзілася да прымітыўнага ўспрымання спорту як марнага баўлення часу. Але ўжо ў 1912 г. у праграме конкурсу мастацтваў, які быў прысвечаны правядзенню чарговых Алімпійскіх гульняў, у раздзеле літаратуры з’яўляецца знакамітая «Ода спорту» П’ера дэ Кубертэна (за што, дарэчы, аўтару, які падпісаўся тады падвойным псеўданімам, быў прысуджаны залаты медаль), робіцца спроба філасофскага абгрунтавання сутнасці спорту, яго гуманістычнага складніка, яго дэмакратызму, яго ролі ў духоўным і фізічным аздаравленні чалавека. Яшчэ адным з найважнейшых кампанентаў спорту, на думку аўтара, з’яўлялася сцвярджанне спорту ў якасці правадніка ў барацьбе за мір на ўсім свеце: «О спорт! Ты – мир! // Ты устанавліваеш хорошиє, добрыє, дружественныє отношения между народами. // Ты – согласие. // Ты сближаєшь людей, жаждущих единства. // Ты учишь разноязыкую, разноплеменную молодёжь уважать друг друга. // Ты источник благородного, мирного, дружеского соревнования. // Ты собираєшь молодость – наше будущее, нашу надежду – под свои мирные знамёна. // О спорт! // Ты – мир!» [1, с. 182].

Пройдзе не так ужо і шмат часу, як спорт пачне набываць новыя рысы і фармаваць сваё новае аблічча. Найперш гэта ўвасабленне яшчэ аднаго старажытнагрэцкага міфа пра неабмежаваны патэнцыял чалавечага духу і сілы. Сусветныя рэкорды згодна з алімпійскім дэвізам «*Altius. Fortius. Citius*» («Хутчэй. Вышэй. Мацней») уражвалі тагачаснае грамадства і прымушалі задумвацца, ці сапраўды існуюць якія межы для чалавечых магчымасцяў.

Мінулае стагоддзе ў адносінах да спорту вызначыла таксама шэраг даследніцкіх палёў, якія трапілі пад пільную ўвагу навукоўцаў, прычым вывучэнне ўздзеяння гэтага грамадскага феномена зацікавіла прадстаўнікоў самых разнастайных дысцыплінаў. Зразумела, што ў невялікім артыкуле немагчыма ахапіць кожны такі накірунак, таму галоўная палеміка будзе весціся ў межах суадносін спорту і здароўя, спорту ў дачыненні да адмысловых сацыяльных групаў, спорту і сродкаў масавай інфармацыі, агрэсіі і гвалту ў спорце.

Спорт і здароўе

Спорт заўсёды меў пэўныя адносіны да здароўя. З аднаго боку, можна сцвярджаць, што спорт і фізічная дзейнасць паляпшаюць здароўе ў розных памерах. З другога боку, трэба таксама прызнаць, што пэўныя формы заняткаў спортам з'яўляюцца небяспечнымі для чалавечага здароўя, г.зн. што шкода для здароўя і хвароба могуць быць справакаваны вынікамі заняткаў спортам. Такім чынам, сувязь паміж спортам і здароўем мае быць разгледжана на амбівалентным узроўні. Але тым не менш пазітыўныя перспектывы адольваюць негатыўныя аспекты спорту.

Функцыянаванне і развіццё чалавека ў навакольным асяроддзі ажыццяўляецца ў сістэме адносін да прыроды, да іншых людзей і да самога сябе. Такое становішча прадугледжвае рэалізацыю яго біялагічнага і разумовага патэнцыялу праз разнастайныя формы жыццёвай дзейнасці, у прыватнасці, творчую, рэпрадукцыйную, фізічную, маральную і г.д. Самай важнай умовай магчымасці здзейсніць падобнага роду актыўнасць з'яўляецца здароўе ў двух яго галоўных складніках: здароўя фізічнага і здароўя інтэлектуальна-псіхічнага.

Ад стану і якасці фізічнага здароўя індывіда шмат у чым залежыць узровень уключанасці ў сістэму сацыяльных адносін. Здароўе ўплывае на выбар прафесійнай занятасці, інтэнсіўнасць працоўнай дзейнасці, выніковую значнасць асабістых намаганняў. Фізічнае здароўе рэалізуецца як у форме індывідуальных зносін, напрыклад, у сямейна-шлюбных узаемасувязях, так і ў форме сацыяльных кантактаў супольнасці. Сучаснае грамадства прад'яўляе высокія патрабаванні да асабістага здароўя чалавека і ў той жа час прадстаўляе яму шматлікія правы свабоднай інтэрпрэтацыі ўзораў і спосабаў ажыццяўлення ўласнай жыццёвай дзейнасці. На практыцы гэта выглядае як полюснае размежаванне ад паняццяў здаровага ладу жыцця да ўспрымання асацыяльных норм і паводзін.

Інтэлектуальна-псіхічнае здароўе чалавека паўстае як больш складаная і далікатная сфера. Разумовыя здольнасці не маюць дакладна вызначанай шкалы вымярэння, і пра іх адпаведнасць фізічным кандыцыям можна толькі здагадацца, асабліва калі браць пад увагу паказальнікі, што характарызуюць тыпы тэмпераменту. Узаемасувязь інтэлектуальнага і псіхічнага настолькі крохкая і тонкая, што яе парушэнні адразу адбіваюцца як на функцыянаванні самога індывіда ў асабістым жыцці, так і на ўспрыманні яго ў сацыяльным асяроддзі. Вар'ятаў і геніяў размяжоўвае нябачная грань, і часам вельмі цяжка вызначыць, наколькі здаровым з'яўляецца той ці іншы чалавек.

Увогуле здароўе паўстае як інтэгральны паказальнік функцыянальнай крэатыўна-рухавай і інтэлектуальна-творчай дзейнасці асобы. Яно характарызуе патэнцыяльныя магчымасці індывіда адэкватна ўспрымаць інфармацыю, якая надыходзіць звонку, перапрацоўваць і трансліраваць яе далей. Адсутнасць падобнага механізму прымушае грамадства ствараць адмысловую сістэму рэабілітацыі і рэкрэацыі чалавечага здароўя, выпраўляць тыя хібы, што з'явіліся ў працэсе біялагічнай і сацыяльнай эвалюцыі.

Здаровы спорт – гэта кожны від спартыўнай дзейнасці, у якім галоўнае – зноў набыць, захаваць альбо палепшыць свой пазітыўны жыццёвы статус. З пункту гледжання медыцыны здаровы спорт з’яўляецца важным прэвентыўным, тэрапеўтычным і рэабілітацыйным інструментам. У дадзеным кантэксце можна вызначыць наступныя асноўныя прыклады, якія тлумачаць некаторыя негатыўныя аспекты чалавечых паводзін:

- 1) фізічныя аспекты: недахоп руху; няправільнае харчаванне; стрэс; цыгарэты;
- 2) ментальныя аспекты: недахоп увагі; скарачэнне здольнасці на рэагаванне; нізкая пазнавальная пільнасць; недахоп гнуткасці;
- 3) псіхалагічныя аспекты: дэпрэсія; стомленасць; няўпэўненасць; агрэсія;
- 4) сацыяльныя аспекты: недахоп грамадскай дасведчанасці; праблемы сацыяльнай узаемадзеянасці; эгацэнтрызм; несумленнасць у адносінах да іншых.

Для таго, каб захаваць альбо палепшыць здароўе, у халістычным варыянце выкарыстоўваюцца пэўныя формы аздараўленчай адукацыі. Такой формай, напрыклад, з’яўляюцца трэніроўкі здароўя. Яны прадстаўляюць адукацыйныя дзеянні для таго, каб перадаць веды, адносіны і накірункі актыўнасці да правядзення ў жыццё здаровага ладу ва ўсіх сітуацыях.

Рух, гульня і спорт з’яўляюцца вельмі важнымі для рэалізацыі гэтай мэты. Таму, калі звярнуцца да пытання пра тое, якія кампаненты прадстаўляюць падставы ведаў у галоўным прадметным полі, што акрэсліваецца як «спорт і здароўе», то гэта можа быць зафіксавана праз такія асацыяцыі, як індывідуальны пункт гледжання на праблему; супольны пункт гледжання на праблему; спорт вышэйшых дасягненняў; дзяржаўныя адукацыйныя інстытуты; спартыўныя клубы; камерцыйныя асяродкі для заняткаў спортам.

Для таго, каб зразумець паняцце «здаровы» спорт у якасці галоўнага прадмета поля спартыўнай навукі, уяўляецца разумным даць азначэнне тэрміну «аздараўленчая адукацыя, альбо адукацыя дзеля здароўя» [5] і «аздараўленчы трэнінг, альбо трэнінг дзеля здароўя» [10], з таго часу, як яны адносяцца да фізічнай дзейнасці і спорту. Аздараўленчая адукацыя паўстае як задача для ўсіх выхавацеляў у нейтралізацыі псіхафізічных стрэсаў у школах. Яна заклікае да таго, каб зразумець ідэю здароўя, узвышэнне здаровага ладу жыцця і перадачу ведаў, якія адносяцца да гэтай справы.

Фізічная адукацыя з’яўляецца неабходнай, дзякуючы патрабаванням здаровага распарадку на працягу школьнага дня. Парады школьных лекараў па праблемах здароўя для дзяцей з’яўляюцца часткай адказнасці школы ў імкненні да яго паляпшэння. Фізічная адукацыя азначае прыняцце здаровай жыццёвай пазіцыі, барацьбу з ужываннем псіхатропных рэчываў і наркотыкаў, упарадкаванне працэсу харчавання, падтрымку гігіены цела. У шырокім сэнсе фізічная адукацыя ўключае ў сябе ўсё тое, што адносіцца да пабудовы школы здароўя.

Узнікненне выразу «трэнінг дзеля здароўя» патрабуе, каб здароўе падавалася як такая пабудова, што можа быць вымеранай і палепшанай адносна функцыянальных кандыцыяў сістэмы чалавечага арганізму. Гэта неабходна, каб ў дадзеным кантэксце вызначыць здароўе ў якасці параметра, які можа быць зафіксаваны ў адпаведным маштабе і як фізічны, разумовы і сацыяльны дабрабыт, і як свабода ад хваробы ў класічным сэнсе. Галоўныя пункты «трэнінгу дзеля здароўя» складаюць папэраджальныя меры супраць фактару рызыкі, што звязаны з недахопам рухавой актыўнасці, і замаруджвання працэсаў старэння.

Спорт у дачыненні да адмысловых сацыяльных груп

Спорт дае магчымасць забяспечваць працэсы актыўнага ўдзелу спецыфічных груп у сваёй дзейнасці. У той час, як папярэджалныя меры праз спорт ствараюць натуральныя варункі для людзей, якія не маюць ніякіх адхіленняў у фізічным і псіхічным развіцці, тэрапія і рэабілітацыя ў спорце даюць магчымасці для ўдзелу ў ім разнастайных сацыяльных згрупаванняў. Такім чынам, напрыклад, спорт для інвалідаў паўстае як важная частка спартыўнай сістэмы.

Рух, гульня і спорт вызначаюцца як формы дзейнасці, якія могуць быць рэалізаваны ўсімі людзьмі. Але, акрамя большасці насельніцтва, якое мае нармальнае развіццё і вядзе нармальны лад жыцця, існуе шмат адмысловых сацыяльных груп, што часта знаходзяцца на ўскрайку чалавечага функцыянавання. Грамадская сіла спорту, альбо сацыяльна-палітычныя магчымасці руху, гульні і спорту могуць і павінны ўключаць у сваю актыўнасць такіх людзей. Грамадства адказвае за высокаталенавітых людзей, напрыклад, у спорце вышэйшых дасягненняў, але яно нясе такую ж самую адказнасць і ў дачыненні да гэтых спецыфічных сацыяльных груп.

Сярод чатырох пытанняў «хто, дзе, калі і чаму», якія існуюць у спорце, у перспектыве да «спорту ў адмысловых сацыяльных групах» на пытанне «хто» можна адказана наступным шляхам: спорт для сеньёраў (ветэранаў, old boys), спорт для інвалідаў, спорт для дашкольнікаў у дзіцячых садках, спорт для беспрацоўных, спорт для імігрантаў, спорт для груп з пэўнымі відамі захворванняў і спорт для сацыяльна абмежаваных груп (напрыклад, тых, хто ўжывае наркатыкі, алкаголь, спорт у сістэме зняволення).

Дзеля прыкладу можна скарыстацца тымі характарыстыкамі, што даюць уяўленне пра веды галоўнага прадметнага поля «спорт для адмысловых сацыяльных груп». Гэта спартыўныя праграмы ў адпаведнасці з узроставай дыферэнцыяцыяй; спартыўныя праграмы ў адпаведнасці з дыферэнцыяцыяй у адносінах да фізічнай падрыхтаванасці; спартыўныя праграмы ў дачыненні да дыферэнцыяцыі па здольнасцях; спартыўныя праграмы ў адпаведнасці са спартыўнай дыферэнцыяцыяй.

У межах гэтай працы проста немагчыма вызначыць усе адмысловыя групы, што існуюць у грамадстве, і таму даводзіцца абмежавацца чатырма наступнымі супольнасцамі ў дадзенай галіне: спорт для тых, каму за 40 [16, с. 22–23]; спорт для дзяцей з парушанай каардынацыяй [15, с. 136]; спорт для інвалідаў [7, с. 72–73]; спорт у сістэме зняволення [11, с. 145].

Выраз «спорт для тых, каму за 40» (узроставая дыферэнцыяцыя) паўстае як спорт для людзей, старэйшых за 40 гадоў, але сюды таксама ўключаюцца групы па выхадзе на пенсію (60–65 гадоў). Гэта «спорт сеньёраў», што пачынаецца каля 50 гадоў. Найважнейшыя тут аспекты здароўя. Іншыя значныя мэты застаюцца на другім плане, напрыклад: грамадска-камунікатыўная дзейнасць з мэтай інтэграцыі людзей, задавальненне і асалода ад такой дзейнасці.

Спорт для дзяцей з праблемамі каардынацыі (дыферэнцыяцыя ў залежнасці ад фізічнай падрыхтаванасці) з'яўляецца дадатковай праграмай, што прапануецца школьнай фізічнай адукацыяй. Мэтамі ў дачыненні да дзяцей і маладых людзей з'яўляецца тут тое, што яны маюць недастатковыя маторныя магчымасці для ўдзелу ў спаборніцтвах з-за псіхафізічнай слабасці. З дапамогай індыўідуальных праграм навучання недахопы, напрыклад: хвароба, няшчасны выпадак і г.д. – могуць быць кампенсаваны.

Спорт для інвалідаў уключае ў сябе ўсе формы фізічнай дзейнасці, што практыкуюцца гэтымі людзьмі з мэтай рухавай тэрапіі, рэкрэацыйнага спорту альбо спаборніцтваў (напрыклад, Паралімпійскія гульні). Фізічныя практыкаванні і спартыўныя дыс-

цыпліны прыстасаваны для разнастайных груп інвалідаў, што ўключаны ў фізічную дзейнасць. На ўзроўні спаборніцтваў розныя класы вызначаюцца для таго, каб забяспечыць роўныя шанцы для ўдзельнікаў, што маюць неаднолькавыя ступені інваліднасці. Гэта таксама можа ўжывацца ў адносінах да спорту высокага ўзроўню на спаборніцтвах, падобных Паралімпіядам. На школьным узроўні тут таксама існуюць разнаіты тыпы школ для людзей з фізічнымі недахопамі. Фізічнае выхаванне асабліва важна для інвалідаў у адукацыйным працэсе.

Спорт у зняволенні (сацыяльная дыферэнцыяцыя) – гэта спорт, які рэалізуецца ў турэмных установах. З-за таго, што арганізацыйная структура тут па большасці характарызуецца мерамі бяспекі і парадкам, існуе праблема адносна вольнага памяшкання, якое патрэбна для заняткаў спортам. Таму спорт у астрозе павінен быць накіраваны найперш на рэалізацыю кампенсатарнай функцыі (праца супраць недахопу руху і кампенсацыя манатоннасці ў астрозе). З халістычнага пункту гледжання праца з вязнямі, згодна з даследаваннямі спорту ў турме, павінна, аднак, улічваць і агульнапедагагічныя, і спартыўна-педагагічныя, і сацыялагічныя, і шырока арыентаваныя псіхалагічныя аспекты. Гэта неабходна, каб мець больш цесны кантакт з асуджанымі ў адносінах турэмнай рэальнасці.

Спорт і сродкі масавай інфармацыі

Спорт паўстае ў якасці адной з галоўных крыніц для разнастайных сродкаў масавай інфармацыі. Спорт як відовішча для гледачоў, як пасіўнае спасціжэнне мае высокі статус у межах магчымага вольнага часу, акрамя таго, спорт вельмі папулярны і як фізічная дзейнасць у форме спаборніцтваў. Такім чынам, тут бачыцца прамая і вельмі інтэнсіўная сувязь з mass-media, якія нясуць вялікую (іншым разам не да канца ўсвядомленую) адказнасць за развіццё спорту як сацыяльнага феномена.

Спартыўная журналістыка мае адносіны да ўсіх сродкаў масавай інфармацыі, якія працуюць у сферы публічнай інфармацыі адносна спорту. Mass-media – гэта:

1. Спартыўныя газеты (спартыўныя аддзелы ў газетах). Яны публікуюць перыядычна, звычайна штотдзённа, справаздачы па ўсіх праблемах спорту і даюць каментарыі па асобных пытаннях альбо падзеях.

2. Спартыўныя часопісы. Яны выходзяць не так часта, і сярод іх могуць быць вызначаны дзве асноўныя формы: часопісы спартыўна-тэарэтычныя, альбо часопісы па спартыўных дысцыплінах, і спартыўныя часопісы, якія маюць больш папулярны характар. Гэтыя часопісы выпускаюць альбо выдавецкія кампаніі, альбо спартыўныя асацыяцыі.

3. Спартыўнае тэлебачанне: вербальная альбо візуальная інфармацыя пра спорт у рэпартажах і справаздачах, каментарых і інтэрв'ю (а таксама эксклюзіўныя спартыўныя каналы, напрыклад, EuroSport, DSF, НТВ-Спорт).

4. Спартыўныя фільмы: а) тэлефільмы са спартыўнымі элементамі; б) спартыўныя фільмы з тэлевізійнымі элементамі; в) дакументальныя фільмы; г) навучальныя фільмы; д) навуковыя спартыўныя фільмы.

5. Спартыўная радыёінфармацыя: вербальная інфармацыя пра спорт у рэпартажах, каментарых і інтэрв'ю.

6. Спартыўная фатаграфія: здымкі спартыўных эпізодаў, а таксама іншыя візуальныя сродкі на білбордах, плакатах, афішах, у календарых, кнігах і г.д.

7. Спартыўная інфармацыя ў інтэрнэце: трансляцыі спартыўных падзеяў у прамым эфіры, рэпартажы, інтэрв'ю, вынікі спаборніцтваў.

Найбольш важнай задачай спартыўнай журналістыкі з'яўляецца справаздача пра бягучыя спартыўныя падзеі. Аднак тут таксама маецца адказнасць за адлюстраванне сувязі спорту і палітыкі, адукацыі, культуры і эканомікі. Тэрмін «спартыўная журналістыка» паўстае як пэўнае пытанне для даследаванняў і вывучэння адносна камунікацыі праз сродкі масавай інфармацыі ў спорце. Важнымі задачамі ў гэтым аспекце з'яўляюцца такія даследаванні, як сувязь паміж тымі, хто адбірае інфармацыю, і тымі, хто яе падае; структура аўдыторыі; сацыяльна-псіхалагічныя эфекты спартыўна-арыентаваных mass-media як для камунікацыі, спартыўнай тэрміналогіі і мовы, так і для практыкі спартыўных журналістаў.

Каб даць магчымасць вызначыць асновы ведаў галоўнага прадметнага поля «спорт і mass-media», неабходна звярнуцца да такіх паказальнікаў, што ўлічваюць формы перадачы спартыўна-арыентаваных сродкаў масавай інфармацыі; адносіны паміж тымі, хто падае інфармацыю, і тымі, хто яе адбірае; спартыўна-арыентаваныя mass-media і спартыўны лексікон; спартыўна-арыентаваныя mass-media ў інфармацыйным грамадстве. Напрыклад, спартыўная журналістыка у разуменні Д. Крэбса [13, с. 355–356] ёсць праява ведаў і метадаў журналістыкі як навукі пра масавую камунікацыю ў спецыфічным камунікацыйным працэсе, дзе гаворыцца пра тыя падзеі, якія адбываюцца ў свеце спорту.

Калі гаварыць увогуле, то спартыўная журналістыка – гэта справаздача пра спартыўныя падзеі ў mass-media (прэса, радыё, тэлебачанне, кіно, Інтэрнэт). Спартыўная журналістыка – частка камунікацыйнай навукі, якая ўзаемадзеінічае з камунікацыйнай увогуле ў адпаведнасці з такімі тэмамі, дзе выкарыстоўваюцца галоўным чынам метады грамадскай навукі: погляды (меркаванні) носьбіта камунікацыі (спартыўны журналіст, спартыўны рэдактар, а таксама група, якая робіць кіно, відэа, фотаздымкі); кантэнт-аналіз матэрыялаў носьбітаў камунікацыі, прынцыпаў працы mass-media, галоўных меркаванняў, іх варункі. Спартыўная журналістыка аналізуе гістарычныя і сацыялагічныя велічыні ў дадзенай галіне, спрабуе стварыць крытычнае разуменне практыкі журналісцкай працы. Нарэшце, журналістыка атрымлівае эмпірычныя даследніцкія вынікі і ідэі адносна як свайго ўласнага функцыянавання, так і адносна фактаў таго, што задавальненне mass-media мае сацыяльна-псіхалагічны эфект.

Агрэсія і гвалт у спорце

Спорт з'яўляецца адным з галоўных публічных феноменаў, ён можа быць звязаным як з пазітыўнымі (забава, шчасце), так і з негатыўнымі (агрэсія, гвалт) аспектамі. Негатыўнае развіццё мае ў якасці наступстваў тое, што тэндэнцыі да сапсавання ў спорце, якія таксама маюцца на ўзроўні судачынення спорту як культурнага фактару, могуць быць ўважліва прасочаны. Гэта асабліва важна з таго часу, як у іншых адносінах (у супрацьлеглым выпадку) існуе небяспека, што пазітыўныя магчымасці і каштоўнасці, якія ўласцівы руху, гульні і спорту, з'яўляюцца скажонымі. Спорт судакранаецца з падобнай тэндэнцыяй скажэння праз агрэсію, гвалт, допінг і на ўзроўні спорту вышэйшых дасягненняў, і на ўзроўні дзяцей. Спорт звязаны з развіццём грамадства ў цэлым.

У асноўным тут выкарыстоўваюцца такія тэрміны, як «агрэсія» і «гвалт», што выглядае як пэўная супярэчлівасць, таму што звычайна ўжываліся іншыя тэрміны: сумленнасць, справядлівасць, супрацоўніцтва і г.д. Аднак, спорт, як, урэшце, і іншыя культуралагічныя галіны, адкрыты для тэндэнцый падобнай ідэалогіі праз камерцыялізацыю, прафесіяналізацыю, бюракратызацыю і ўсялякія іншыя ненармальнасці. Гэта неадрыўныя бакі разнастайнага грамадскага працэсу.

Этычна-нарматыўная адказнасць спорту можа ўспрымацца ў трох аспектах: 1) у адносінах да самога сябе; 2) у адносінах да іншых; 3) у адносінах да навакольнага асяроддзя. Дзеянні агрэсіі і гвалту з'яўляюцца магчымымі ва ўсіх трох накірунках. Допінг – гэта від гвалту ў адносінах да самога сябе, супраць натуры чалавека. Несумленныя паводзіны могуць быць звязаны з фізічным задавальненнем: як наступства – гэта агрэсія і гвалт супраць іншых. Неўсвядомленыя і неадпаведныя дзеянні ў адносінах да прыроды у такіх відах спорту, як лыжныя спаборніцтвы на тых абшарах, дзе няма дазволу, чымсьці падобны на агрэсію і гвалт супраць прыроды і навакольнага асяроддзя.

Такія траістыя адносіны агрэсіі і гвалту ў спорце паказваюць, што гэта важны момант бягучага часу і што тут ёсць над чым паразважаць. Гэта адносіцца як да аналізу паходжання агрэсіі і гвалту, так і да пошукаў тых сродкаў, якія маглі б дапамагчы справіцца з імі. Агрэсію і гвалт можна перапыніць на кароткі тэрмін (паліцыя на спартыўных арэнах), сярэдні тэрмін (падтрымка праектаў заўзятараў) і больш працяглы тэрмін (адукацыя ў спорце і праз спорт на этыка-нарматыўных падставах) у перспектыве.

Зараз смела можна сцвярджаць, што XX ст. праходзіла пад «зоркай» спорту. Спорт як сацыякультурны феномен сучаснасці захапіў, здаецца, усе сферы чалавечай жыццёвай дзейнасці і надалей працягвае пашырацца па ўсіх магчымых накірунках. Спартыўнае жыццё, як падкрэслівае І. Фіўт [6, с. 42], падпала пад дамінанту дзвюх галоўных ідэй – ідэі алімпійскага спорту і ідэі спорту чэмпіёнскага. Першае акрэсліваецца такімі варункамі і вартасцямі, якія сведчаць пра сумленнае спаборніцтва паміж людзьмі. Істотным момантам тут з'яўляецца шлях мірнага змагання пры захаванні роўных шанцаў для ўдзельнікаў. Больш складанасцяў з характарыстыкай чэмпіёнскага спорту.

Чэмпіёнскі спорт як ідэя – стварэнне нашай цывілізацыі. Яна мае мала агульнага з алімпійскім спортам і скіравана перш за ўсё на рэкордныя вынікі. Сучаснага спартсмена можна параўнаць са старажытным гладыятарам, які павінен быў прафесійна забяўляць і супакойваць першасныя інстынкты чалавека. І натоўп дамагаўся: – «Panem et circensi!» («Хлеба і відовішч!»). У аснове ўсяго гэтага ляжыць капіталістычна-ліберальны падыход, які звязаны са свабоднай канкурэнцыяй і максімальнымі прыбыткамі, што, у сваю чаргу, мае апірышча на ідэі сацыял-дарвінізму, які бесперапынна абвясчае пра вартасць «барацьбы за побыт» і «выжыванне найбольш прыстасаваных». Пры ўсім гэтым дадаецца, што ў такім падыходзе да спорту рэалізуюцца натуральныя прынцыпы жыцця. Неабходна таксама падкрэсліць, што за падобнага кшталту спаборніцтвамі стаяць велізарныя грошы і адначасова надзеі на каласальныя прыбыткі. Сучасны спорт усё бліжэй падыходзіць да такой сітуацыі, калі перамога паўстае не толькі як пажаданая мэта, але як адзіная мэта. Каб дасягнуць яе, можна выкарыстоўваць усе сродкі.

Аднак гэта толькі адзін бок спартыўнай дзейнасці. Яна не можа існаваць без аўдыторыі глядачоў, таму што спорт перш за ўсё – гэта відовішча. Падчас рэалізацыі дадзенага віду актыўнасці спорт выконвае такія свае функцыі, як сацыяльна-эмацыйная, сацыялізацыйная, грамадска-інтэгратыўная, палітычная, сацыяльнай мабільнасці, біялагічная і інш. [8, с. 242–255]. Праявы агрэсіўнасці ў спорце знаходзяць свой водгук у паводзінах заўзятараў. Яны імгненна рэагуюць на тыя ці іншыя акалічнасці спаборніцтваў, прычым гэтая рэакцыя часам мае яскрава выказаны дэструктыўны характар. Тут можна спаслацца на думку знакамітага аўстрыйскага філосафа К. Лоранца, які параўноўваў механізм падобных працэсаў у людзей і вышэйшых жывёлаў, што абапіраецца на суаднясенне дзвюх сіл: агрэсіі і рытуалізацыі, – дзе другая запавольвае першую, у выніку чаго паўстае шэраг падстаў да сацыяльнай інтэграцыі, якія звязаны са складаным механізмам звычак у жывёл і ў людзей. Лежыць тут знаходзіцца «парламент ін-

стынктаў» дадзенага гагунку жывых істот, што складае адпаведную пастаянную сістэму абароны і развіцця феномену жыцця. Такім чынам, агрэсіўныя паводзіны чалавека не ёсць дэвіянтныя. Іншая справа, што яны дэтэрмінаваны культурай грамадства [4, с. 46–47].

Тое, што агрэсіўныя паводзіны маюць старажытныя карані, якія ўзыходзяць з глыбінь чалавечай гісторыі, даводзіць Х. Артэга-і-Гасэт. У сваёй прамове на сходзе прадстаўнікоў Нямецкага спартыўнага саюзу ў Дзюсельдорфе 6 лютага 1954 г. ён прапанаваў канцэпцыю «значэння спорта ў нашым жыцці» і разглядзеў гэты феномен у трох паслядоўных набліжэннях: біялагічным, гістарычным і ўнутранай прыроды спорту. Цікавымі і адначасова грунтоўнымі падаюцца разважанні Х. Артэга-і-Гасэта ў адносінах да ўзнікнення чалавечага грамадства. Ён выказвае наступную думку: «Мы бачым, што ўзнікненне чалавечага грамадства з'яўляецца нечым прама супрацьлеглым прыстасаванню да неабходнасці і патрэбы. Першае грамадства – гэта саюз юнакоў, што арганізаваны з мэтай выкрадання жанчын і ажыццяўлення іншых варварскіх вылазак. І значна больш, чым на парламент альбо на суровы бюракратычны ўрад, ён падобны на спартыўны клуб! Менавіта гэта я меў на ўвазе, калі абвясціў, што ля вытокаў дзяржаўнасці знаходзіцца спорт» [4, с. 145].

Іспанскі філосаф прыводзіць прыклад, згодна з якім ў пэўныя святы юнакі выходзілі са свайго «спартыўнага клуба» (пры гэтым пазначаецца, што пераступаць парог гэтага сваеасаблівага «юнацкага інтэрната» пад страхам смерці забаранялася не толькі жанчынам і дзецям, але нават і дарослым мужчынам) і пачыналі раскручваць у паветры прывязаны да канца жылы кавалак дрэва, што прыводзіла да з'яўлення магічнага гуку. Гэты гук прымушаў разбягацца жанчын і дзяцей. Ім было забаронена бачыць дзіўных танцораў, што ў хмяльным святочным узбуджэнні рыхтаваліся ў паход за чужымі дзяўчынамі. Невыпадкова воінскія строі супадалі ў іх са святочнымі строямі. У абодвух выпадках гэта маскі. Калі ж да гэтага дадаць меркаванне Х. Артэга-і-Гасэта пра тое, што чалавек (асабліва ў юнацкім узросце) мае патрэбу для свабоднага выкіду той энэргіі, якая перапаўняе яго арганізм, то атрымаем зусім закончаны партрэт сучаснага заўзятага спорту.

Пры правядзенні параўнальнага аналізу колішніх юнацкіх групавак з сённяшнімі, напрыклад, англійскімі «фэнамі» (ад глагола to fan – літаральна «распальваць вайну, страсці»), футбольныя арганізацыі якіх лічацца амаль што самымі небяспечнымі ў Еўропе [3, с. 177–185], можна зафіксаваць наступныя паралелі. Аматы футболу аб'ядноўваюцца ў адпаведнасці з клубнай схільнасцю. Матч для іх – гэта свята, да якога яны спецыяльна рыхтуюцца, каб выкінуць залішнюю энэргію. Яны «накачваюцца» півам ці іншымі алкагольнымі напоямі, апранаюцца ў адмысловае адзенне (альбо колераў клуба, альбо накіраваны рокераў), трымаюць у руках сцягі і іншую клубную атрыбутыку, выкрыкваюць лозунгі, якія часта гучаць нецэнзурна. Твары іх расфарбаваныя. Яны таксама збіраюцца «на вайну». Толькі гэта ўжо не паляванне на жанчын, як у часы першабытнага ладу, а рэалізацыя ўстаноўкі на дэструкцыю ў сучасным яе варыянце. Як падкрэслівае Б. Карольчак-Бярнацка [9, с. 117], паводзіны заўзятараў могуць быць параўнаны з псіхапаталагічнымі. Прыхільнік спорту перажывае тую ж самую сітуацыю спаборніцтва, што і ўдзельнікі змаганняў, з такой самай эмацыйнасцю, дзякуючы псіхадынамічным механізмам ідэнтыфікацыі. Напрыклад, італьянскіх футбольных заўзятараў называюць «tifoso» – «хворыя на тыфус».

Дарэчы, філосафы спорту вызначаюць і размяжоўваюць такія тэрміны, як «агрэсія» і «гвалт». Навукоўцы сёння аналізуюць папярэдні стан агрэсіі і гвалту, а таксама

агрэсію і гвалт сярод атлетаў, агрэсію і гвалт сярод глядачоў і, акрамя таго, перадумовы ў абмежаванні агрэсіі і гвалту.

Агрэсія на спаборніцтвах мае роднасныя сувязі з адносінамі ў спорце, што з'яўляецца галоўным у яе вывучэнні, праўда, з супярэчлівымі вынікамі ў дачыненні да агрэсіўнасці атлетаў розных спартыўных дысцыплін з тымі індывідамі, якія не займаюцца спортам. Удзел у змаганнях дае магчымасць прадэманстраваць агрэсіўныя паводзіны падчас гульні, а таксама праз фізічнае знясіленне атлетаў зафіксаваць катарсічны эфект. Нешта падобнае адбываецца і сярод глядачоў. Там ізноў прысутнічаюць формы катарсіса ў выглядзе эмацыйнага ўключэння заўзятараў у падзею.

Гвалт характарызуецца шэрагам разнастайных меркаванняў. Сярод атлетаў вышэйшага ўзроўню ўзрастанне гвалту сёння крытыкуецца ўсебакова. Усталывалася, што фізічны гвалт з мэтай уздзеяння на суперніка без прамога ўздзеяння памяншаецца на ўзроўні атлетаў высокага класу. Тым не менш у той самы час агрэсія з мэтай зрабіць уздзеянне з карысцю ўзрастае. Такое развіццё адбываецца дзякуючы шмат у чым прафесіяналізацыі і камерцыялізацыі. Гвалт як фізічнае спаборніцтва можа быць прадстаўлены ў структуры спецыфічна-спартыўнай дысцыпліны як знак і таму адпавядае правілам. Тым не менш спорт губляе ў маральнасці, калі не супадае са спецыфічнымі правіламі спартыўнай дысцыпліны і набывае нормы агрэсіўнасці, брутальнасці разам з працэсам распаўсюджвання падману. Цэнтральнай праблемай на спартыўных спаборніцтвах з'яўляецца павялічаная агрэсіўнасць з мэтай перамогі за ўсялякі кошт. Гэта можа быць вынікам змянення норм у накірунку да Foul play (брутальная, несумленая гульня), фізічнага і вербальнага спаборніцтва. Агрэсіўнасць глядачоў можа таксама ўплываць на спартыўныя падзеі. Гэта перш за ўсё сацыяльная праблема, якая асабліва датычыцца маладых людзей. Атлеты і афіцыйныя асобы ствараюць належныя варункі ў спорце, што мае непасрэднае дачыненне да яго прыхільнікаў. Дзеля таго, каб павесці спорт у патрэбным накірунку, неабходна ранняя і ўсебаковая адукацыя згодна з прынцыпамі Fair play (чыстая, сумленая гульня) [1–2].

У цывілізацыйным і культурным вымярэнні спорт павінен быць прыкладам, узорам для свету, павінен быць кіравацца ідэяй Fair play, супрацьстаяць агрэсіі. На жаль, рэчаіснасць сведчыць пра нешта іншае. Як падкрэсліў Е. Касевіч, у грамадстве, пранізанай паталогіяй, спорт як важны яго культурны элемент не можа быць вольным ад дэвіяцыі, таму што яна (дэвіяцыя) з'яўляецца вынікам хваробы ўсяго сацыяльнага арганізму [12, с. 39–41].

Павышэнне грамадскага інтарэсу да спартыўнай дзейнасці на працягу XX ст. можна разглядаць з некалькіх бакоў. Напрыклад, калі спасылацца на ўжо цытаванага Х. Артэга-і-Гасэта, то адным з важных момантаў тут з'яўляецца рэалізацыя вымушанага, непазбежнага высілку, што заўсёды дыктуецца пэўнымі абставінамі, і лепш за ўсё гэта праяўляецца ў дзейнасці, якую прынята называць працай, але лепшы прыклад марных намаганняў (без мэты) дае спорт. Праўда, крыху далей іспанец такім жа чынам характарызуе і філасофію: «Філасофія таксама ёсць не нішто іншае, як спорт. Яна ніколі не была неабходнасцю. Філасофія параўноўваецца са свабодным высілкам» [4, с. 139]. Згодна з гэтым, спорт, хоць і марная, але праца з усімі атрыбутамі прафесійнай дзейнасці.

З другога боку, спартыўная дзейнасць атрымлівае сацыяльныя імпульсы для свайго развіцця і пашырэння менавіта за кошт магчымасці свабоднага выхаду энэргіі (у другіх варыянтах – агрэсіі), якая ўласціва чалавеку і чалавечаму грамадству. Так было заўсёды. Толькі з развіццём цывілізацыі мяняліся формы, у якіх адбывалася рэалізацыя гэтай агрэсіўнасці. Усё пачыналася з палявання і выкрадання жанчын, сёння ж мы ба-

чым амаль аналагічнае, адрозненне толькі ў тым, што зараз знішчаецца навокал ўсё: людзі, крамы, аўтамабілі. Грамадства спрабуе ў рамках сваёй культуры і свайго разумення супрацьстаяць гэтаму. На спартыўныя спаборніцтвы сталі патрабавацца паліцэйскія сілы для аховы парадку ад магчымай хвалі вандалізму. Але і тут не абыходзіцца без трагедыі. Напрыклад, у студзені 1998 г. усю Польшчу ўскалыхнула забойства паліцыяй у горадзе Слупску 13-гадовага хлапчука, які разам з групаю мясцовых заўзятараў вяртаўся дадому пасля баскетбольнага матчу.

Увогуле, гвалт, агрэсія і хуліганства – атрыбуты чалавечага грамадства. Спорт у гэтым выпадку не выключэнне. Вытокі падобных эксцэсаў пачынаюцца з далёкіх часоў мінуўшчыны.

Заклучэнне

Генэзіс спорту на працягу ўсяго XX ст. суправаджаўся ўздымамі і заняпадамі, што з'яўлялася адбіткам сацыяльна-эканамічнага развіцця грамадства ў цэлым. Сапраўды, імклівая экспансія гэтага феномена пачалася з моманту адраджэння Алімпійскіх гульняў, калі некаторы час дамінавала ідэя, якая ўвасобілася ў падыходзе, што трактаваўся наступным чынам: «Галоўнае не перамога, а ўдзел». Такое становішча ў прынцыпе было дастаткова зразумела, бо сам спорт толькі набіраў неабходны патэнцыял, тады папросту не існавала неабходнай матэрыяльна-тэхнічнай базы, і сам ён пераважна ва ўспрыманні шырокіх колаў публічнасці трактаваўся не інакш, як марная трата часу. Змяненні надыйшлі толькі тады, калі спартыўная дзейнасць набыла пэўныя арганізацыйныя формы і структуры, стала адной з альтэрнатываў правядзення вольнага часу, і, больш за тое, стала дэманстраваць рэалізацыю магчымасцяў чалавечага арганізма ў самых разнастайных яго інварыянтах. З дапамогай сродкаў масавай інфармацыі мільёны людзей даведваліся пра рэкорды ў розных дысцыплінах, і часам такія дасягненні папросту ўражвалі.

«Хутчэй. Вышэй. Мацней» – вось тыя новыя мэты, якія паўсталі на чарговым этапе развіцця спорту. Гэта быў ужо пэўны крок да прафесіяналізацыі, бо непадрыхтаванаму спецыяльна чалавеку было немагчыма выконваць тыя патрабаванні, якія вымагала тая ці іншая спартыўная дысцыпліна. Але сапраўдная рэвалюцыя ў функцыянаванні спорту адбылася тады, калі на 83-й сесіі Міжнароднага алімпійскага камітэта, якая праходзіла ў чэрвені 1980 г. у Маскве, на пасадку прэзідэнта гэтай арганізацыі быў выбраны іспанскі маркіз Хуан Антонія Самаранч. Новай стратэгіяй дзейнасці МАК стала камерцыялізацыя і прафесіяналізацыя спорту. Пад кіраўніцтвам Самаранча МАК ператварыўся ў найбуйнейшую і самую багатую сусветную няўрадавую імперыю, параўнаць якую па сферы ўплываў можна было б, бадай, толькі з FIFA (Міжнародная асацыяцыя футбольных федэрацый).

Зразумела, што такое становішча змяніла самую сутнасць спорту. Велізарныя грошы, якія трапілі ў гэтую сістэму, прыўнеслі з сабой новыя каштоўнасці. Дамінаванне прынцыпу «Перамога за ўсялякі кошт» прывяло да таго, што менавіта перамога паўстала не толькі ў якасці канчатковай мэты спартыўнага спаборніцтва, але яго адзінай мэты. Канец 90-х гг. мінулага стагоддзя выявіў крызісныя тэндэнцыі ў спорце глабалізаванага грамадства. І хутчэй за ўсё гэта з'явілася пунктам адліку ў пошуках альтэрнатыўных шляхоў, што звязвалася з захаваннем ідэі спорту як такога. Такое становішча прымусіла вызначыцца ў больш дэталёвым аналізе даследніцкіх палёў, што характарызуюць суадносіны спорту і здароўя, спорту ў дачыненні адмысловых сацыяльных груп, спорту і сродкаў масавай інфармацыі, агрэсіі і гвалту ў спорце.

СПІС ВЫКАРЫСТАНАЙ ЛІТАРАТУРЫ

1. Кубертен, де П. Ода спорту / П. де Кубертен // Олимпийский огонь. Спорт в творчестве поэтов мира : сборник / сост. В. П. Бурич. – М. : Физкультура и спорт, 1980. – С. 179–182.
2. Люкевіч, У. Fair Play: тэорыя і практыка / У. Люкевіч. – Брэст : Выд-ва С. Лаўрова, 1998. – 188 с.
3. Мяло, К. Уроки Эйзеля / К. Мяло // Иностран. лит.. – 1987. – № 1. – С. 177–185.
4. Ортега-и-Гассет, Х. О спортивно-праздничном чувстве жизни / Х. Ортега-и-Гассет // Филос. науки. – 1991. – № 12. – С. 137–142.
5. Bernett, H. Gesundheitserziehung / H. Bernett // Sportwissenschaftliches Lexikon / red. P. Röthig. – Schorndorf, 1983. – S. 150–151.
6. Fiut, I. S. Sport – czyli poszukiwanie lepszego świata / I. S. Fiut // Logos i etos Polskiego Olimpizmu. – Kraków, 1994. – S. 41–48.
7. Haag, H. Schülerduden «Der Sport» / H. Haag. – Mannheim, 1987. – S. 72–73.
8. Heinemann, K. Wprowadzenie do socjologii sportu / K. Heinemann. – Warszawa : Centralny Ośrodek Metodyczny Studiów Nauk Politycznych, 1989. – 298 s.
9. Karolczak-Biernacka, B. Problem agresji w sporcie / B. Karolczak-Biernacka // Logos i etos Polskiego Olimpizmu. – Kraków, 1994. – S. 105–118.
10. Kayser, D. Gesundheitstraining / D. Kayser // Sportwissenschaftliches Lexikon / red. P. Röthig. – Schorndorf, 1983. – S. 150–151.
11. Kofler, G. Gefängnis sport / G. Kofler // Sportwissenschaftliches Lexikon / red. P. Röthig. – Schorndorf, 1983. – S. 145.
12. Kosiewicz, J. Kościół i sport / J. Kosiewicz // Wychowanie fizyczne i zdrowotne. – 1996. – № 1. – S. 39–41.
13. Krebs, D. Sportpublizistik / D. Krebs // Sportwissenschaftliches Lexikon / red. P. Röthig. – Schorndorf, 1983. – S. 355–356.
14. Logos i etos Polskiego Olimpizmu. – Kraków : Wydaw. Naukowe, 1994. – 600 s.
15. Röthig, P. Förderunterricht // Sportwissenschaftliches Lexikon / red. P. Röthig. – Schorndorf, 1983. – S. 136.
16. Singer, R. Alterssport / R. Singer, U. Ungerer-Röhrich // Sportwissenschaftliches Lexikon ; red.: P. Röthig. – Schorndorf, 1983. – S. 22–23.

Рукапіс паступіў у рэдакцыю 15.09.2016

Lukievic U.P. Sport in the XXth Century: Change of the Social and Philosophical Paradigm

Socio-economic changes in the society of the twentieth century inevitably led to new shaping in many spheres of human life. Modernization of production, the rapid introduction of modern technology, an overall improvement in the functioning of the human activities affected the formation of the hierarchy of values and priorities as a whole. The emergence of new social phenomena, which soon came to dominate the human community, could not but affect different approaches in the interpretation of individual structural elements and traditional ideas. Sport has become one of the most popular phenomena during the last almost one hundred and fifty years. Its selection is associated with a number of various aspects that are very quickly created a new and distinctive social reality.